

Lars Trap-Jensen*:

Kommentar til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog bind 2 (E-H) og 3 (I-L) – en ordbog for folket eller for akademikere?¹

I deres anmeldelse af DEN DANSKE ORDBOG's bind 2 og 3 bruger Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang en del plads på at gentage en række kritikpunkter som de har fremført tidligere (Bergenholtz/Vrang 2004a, 2004b) vedrørende lemmabestand, proskription/deskription, forkortelser, fleksionsangivelser og en generel opfattelse af at ordbogen er for lærd. Vi har i redaktionen med tilfredshed noteret os at vores svar (Lorentzen/Trap-Jensen 2004a, 2004b) har ført til en revision af kritikken mod lemmabestanden, men vil i øvrigt ikke her gentage vores svar på kritikken. De er uændrede og fremgår af ovennævnte referencer. I stedet vil vi i det følgende koncentrere os om de nye punkter eller nye aspekter som tages op af Bergenholtz/Vrang. Det drejer sig om synonymangivelser, kollokationer samt citater og især kildeangivelser hertil.

1. Synonymer

”Så vidt vi kan se, vil en bred synonymopfattelse være mest fordelagtig i de fleste tilfælde”, skriver Bergenholtz/Vrang og fortsætter lidt senere: ”DEN DANSKE ORDBOG gør tilsyneladende brug af en smal synonymopfattelse.” Det sidste udsagn har Bergenholtz/Vrang ret i – DEN DANSKE ORDBOGS synonymopfattelse er forholdsvis snæver, og heraf følger nærmest nødvendigvis at vi ikke er enige i det første udsagn. Den snævre opfattelse er ikke valgt af pladshensyn, heller ikke fordi den skulle være mere arbejdsøkonomisk, eller af andre praktiske årsager, men fordi redaktionen har ment at det tjener brugeren bedst sådan. Når denne forskel er konstateret, kan det næppe komme som en overraskelse for nogen at DEN DANSKE NETORDBOG har flere synonymangivelser med end DEN DANSKE ORDBOG. Langt de fleste betydningsangivelser i DEN DANSKE NETORDBOG består faktisk udelukkende af en ophobning af synonymer – i udgangsværket DanskOrdbogen vistnok næsten alle. Det hænger begribeligvis sammen med at DEN DANSKE NETORDBOG er konciperet som en produktionsordbog beregnet for danske modersmålsbrugere. Det er ikke her uenigheden ligger. Når Bergenholtz/Vrang skriver: ”Den største nytteværdi har synonymangivelser i forbindelse med tekstproduktion”, kan vi også tilslutte os – ja endda tilslutte os synspunktet om at den brede synonymopfattelse er at foretrække i et sådant værk.

---

* Lars Trap-Jensen, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Christians Brygge 1, DK-1219 København K (ltj@dsl.dk)

¹ Tak til mine kolleger Ebba Hjorth, Kjeld Kristensen og Henrik Lorentzen for nyttige kommentarer og forslag til forbedringer

DEN DANSKE ORDBOG derimod definerer sig selv bredere og henvender sig til en større målgruppe. Den skal gerne kunne bruges til tekstproduktion såvel som til teksforståelse og videnstilegnelse. Og målgruppen er mere omfattende end danske modersmålsbrugere. Der hvor uenigheden opstår, er med andre ord når Bergenholtz/Vrang mener at den brede synonymopfattelse er fordelagtig ”i de fleste tilfælde”, og om DEN DANSKE ORDBOGS udvalg skriver: ”Flere synonymer havde været nyttige for problemer som i de ovennævnte sammenhænge” (de ovennævnte sammenhænge der refereres til, omfatter foruden tekstproduktion, også vidensrelaterede spørgsmål, fx sproglæring). Vi mener ikke det er indlysende rigtigt ved tekstforståelse og videnstilegnelse. Derimod er vi på linje med Bergenholtz/Vrang 2004b, som mente at ”en meget bred synonymopfattelse [ikke vil] være særligt velegnet, hvis ordbogen bruges i en vidensrelateret funktion ..” (s. 180). Anmelderne har tilsyneladende ikke afklaret hvad de mener om dette spørgsmål. Efter vores mening har det snævre synonymbegreb den fordel at man kan stole på de synonymer der bringes, også i de tilfælde hvor man ikke er fortrolig med betydningen af opslagsordet eller et eller flere af synonymerne. Målet har været at forsyne brugeren med synonymer der tilnærmelsesvis er udskiftelige med opslagsordets definition ved både tekstproduktion og tekstforståelse. Det er også grunden til at både synonymer og antonymer undertiden er forsynet med stilistiske kommentarer: Selvom to ord betydningsmæssigt kan være nær-kongruente, har vi ment det nødvendigt at oplyse om en forskel i fx formalitetsgrad hvis brugeren skal kunne bruge synonymet i en konkret situation (det være sig reception eller produktion). Samme tillid til synonymernes udskiftelighed kan man ikke have ved den brede opfattelse. Når man fx som DEN DANSKE NETORDBOG anfører *idyllisk* som synonym til *fredfyldt* eller *gengive* som synonymt med *illustrere*, bliver synonymbegrebet efter vores mening så bredt at der er fare for at den sproglige beskrivelse bliver upræcis. Det kan som sagt være på sin plads i produktionsordbøger for modersmålsbrugere, hvor brugeren formodes at kende betydningen af de synonymer der gives, men i en bredt anlagt ordbog som DEN DANSKE ORDBOG har vi med vilje ønsket at være tilbageholdende med brug af synonymer og antonymer. Det betyder omvendt ikke at vi vil forsvare udvalget i hver eneste artikel. Når man betragter Bergenholtz/Vrangs udvalg, er der da flere af DEN DANSKE NETORDBOGS forslag der forekommer velvalgte.

Man skal i øvrigt være opmærksom på at nogle af de ord som i DEN DANSKE NETORDBOG anføres som synonymer, i DEN DANSKE ORDBOG optræder efter JF (= jævnfør). Denne markør bruges netop foran ord der betydningsmæssigt er beslægtede med opslagsordet, men som efter DEN DANSKE ORDBOGS synonymibegreb ikke kan kaldes synonymer. Brugeren opfordres derfor til at slå det pågældende ord op for selv at sammenligne

betydningerne. I DEN DANSKE NETORDBOG anføres fx under *eau de cologne* synonymerne *alkohol-fortyndet parfume*, *kølnervand* og *parfume*. DEN DANSKE ORDBOG anfører *kølnervand* og *cologne*, men skriver så **JF** *parfume*. *Parfume* opfattes i DEN DANSKE ORDBOG ikke som et synonym for *eau de cologne*, og den bruger der ulejlig sig med at slå ordet op, får at vide at forskellen på de to ord er procentandelen af æteriske olier.

Derudover bliver **JF** også brugt til at henlede brugerens opmærksomhed på andre ord end de her omtalte, så det er altså ikke sådan at **SYN** og **JF** tilsammen modsvarer DEN DANSKE NETORDBOGS synonymer. **JF** bruges også til andre former for betydningsslægtskab og til at gøre opmærksom på ord der af andre grunde kan være nyttige at sammenligne med opslagsordet.

2. Kollokationer

Anmelderne omtalte kort kollokationer i Bergenholtz/Vrang 2004b under deres omtale af ordforbindelser og bebudede en mere detaljeret gennemgang senere. Den kommer så i den aktuelle anmeldelse, og heraf fremgår det at hovedindtrykket er at DEN DANSKE ORDBOG er for sparsom med angivelse af kollokationer: ”Det må anses for en stor svaghed ved DEN DANSKE ORDBOG, som her har forsømt at give den særligt vigtige sprogproduktionshjælp ..”. Og igen er det DEN DANSKE NETORDBOGS ”lidt større mængde af kollokationsangivelser” der fremhæves som ”mere fordelagtig” for mange brugere. Vi har i Lorentzen/Trap-Jensen 2004b anført at stikprøveoptællinger (med den usikkerhed som de indebærer) ikke entydigt underbygger at DEN DANSKE NETORDBOG skulle indeholde flere kollokationer, men vil i øvrigt ikke gentage argumentationen her. Derimod kan der være grund til – inden den overordnede vurdering kommenteres – at redegøre mere detaljeret end det skete i Lorentzen/Trap-Jensen 2004b for hvordan begrebet kollokationer opfattes og administreres i DEN DANSKE ORDBOG. Vi går ud fra at de fleste kan blive enige om at det drejer sig om ordforbindelser med betydningsmæssig transparens. I NORDISK LEKSIKOGRAFISK ORDBOG lyder definitionen: ”Ordforbindelse der betydningen har en klar sammenheng med betydningen av de enkelte delene”. Derudover forventer mange at forholdet mellem kollokatorerne er af en sådan beskaffenhed at kollokationen udtrykker typisk eller træffende sprogbrug. NORDISK LEKSIKOGRAFISK ORDBOG skriver også at termen kan defineres ”ut fra ordenes typiske opptreden i tekstsammenheng, der frekvens og syntaktisk nærhet i konkrete tekster bliver lagt til grunn ..”. Og netop sådan er kollokationer blevet behandlet i DEN DANSKE ORDBOG. Ordbogen er jo korpusbaseret, og alle de kollokationer der optræder, er genereret ud fra en statistisk analyse af korpusmaterialet for det pågældende ord. Det giver nogle klare fordele, men nok også nogle begrænsninger med hensyn til hvad det er muligt at bringe. Fordelen er

efter vores mening igen at brugeren kan stole på de oplysninger der står i ordbogen. Kollokationerne er med andre ord ikke resultatet af den enkelte redaktørs personlige præferencer med de farer for idiosynkrasier som det indebærer. De udtrykker tværtimod en reelt forekommende, typisk sprogbrug, idet der bag hver enkelt kollokation ligger en statistisk undersøgelse af opslagsordet (udført enten som Mutual Information-score eller T-score).

Begrænsningen ligger omvendt i de muligheder man derved afskærer sig selv fra at bringe fordi en påtænkt kandidat ikke er tilstrækkelig hyppig og typisk i sproget til at man kan forsvare at bringe den. Der er DEN DANSKE NETORDBOG naturligvis langt friere stillet og kan bringe så mange kollokationer den ønsker. Fx kan man i den tidligere omtalte artikel *eau de cologne* finde kollokationen ”duppe eau de cologne på håndleddene”. Det kan man ikke i DEN DANSKE ORDBOG, for efter denne ordbogs fortolkning af begrebet er det slet ikke en kollokation. Den har nemlig ingen støtte i sprogbugen. En søgning i Infomedia, med Google på internettet, i Korpus 2000 og i DEN DANSKE ORDBOGS korpus giver alle resultatet 0 forekomster. Det er muligt at nogle brugere vil finde oplysningen nyttig, fx af encyklopædiske grunde, eller fordi man får at vide at *duppe* kan bruges sammen med kosmetikord og derfor potentielt også sammen med *eau de cologne*, men en kollokation er det efter vores mening altså ikke. Og sådan er der mange ord i DEN DANSKE NETORDBOG som har kollokationer man må lede forgæves efter i DEN DANSKE ORDBOG.

Den anden begrænsning ligger i at vi i andre tilfælde har undladt at bringe mulige kandidater fordi det statistiske grundlag har været for lille. Den situation bør principielt adskilles fra den netop omtalte. Her kan der nemlig godt være tale om en rigtig og i en anden situation måske velvalgt kollokation, men hvis opslagsordet selv har været lavfrekvent i ordbogens korpus, har det ikke været statistisk forsvarligt at bringe kollokationen. Det kan jo skyldes en tilfældighed at en given ordforbindelse optræder eller ikke optræder i korpus. Det er den altovervejende grund til at vi har undladt at anføre kollokationer i en række artikler. Det gælder primært ord der optræder med en absolut hyppighed i korpus på under 100-200. Prisen for at være korpusbaseret og fastholde loyaliteten mod den empiriske basis er her naturligvis at vi kan have undladt at bringe relevante kollokationer alene fordi korpusstørrelsen har gjort det for usikkert. Nogle af de udeladte kollokationer ville måske vise sig at være signifikante ved en højere korpusstørrelse, og dermed har vi, uheldigvis, undertrykt en række kollokationer i ordbogen. Problemet er at det ved en højere korpusstørrelse også ville vise sig at andre kollokationer blot var tilfældige og derfor ikke relevante, og det er ikke til at sige på forhånd hvilke.

Det er derfor på sin plads at nuancere Bergenholtz/Vrangs kritik på følgende punkter: For en række ord har DEN DANSKE NETORDBOG kollokationer hvor DEN DANSKE ORDBOG ingen har. Det drejer sig navnlig om lavfrekvente ord hvor DEN DANSKE ORDBOG af statistiske grunde har afholdt sig fra at bringe kollokationer. I nogle tilfælde ville det have været berettiget at bringe kollokationer, men det ville have krævet et større korpus. Set fra brugerens synspunkt er den forklaring selvfølgelig uinteressant, så her må vi medgive at brugeren skuffes. Lidt anderledes forholder det sig med de mere frekvente ord. Her har DEN DANSKE NETORDBOG ofte flere kollokationer med end DEN DANSKE ORDBOG. Ud over kollokationernes antal er det dog også slående hvor få der er fælles. Mange af DEN DANSKE NETORDBOGS kollokationer er efter DEN DANSKE ORDBOGS opfattelse ikke kollokationer, og det forklarer i sig selv en del af den numeriske forskel. Vi er ikke i stand til at gennemskue hvordan DEN DANSKE NETORDBOGS kollokationer er kommet i stand, men udbredelse i sproget og korpusanalyse lader ikke til at være det styrende princip. Det er ikke svært at finde eksempler hvor de to ordbøger giver direkte modstridende oplysninger: Om ordet *kaffe* oplyser DEN DANSKE ORDBOG ved de fire definitioner der gives i artiklen, enten *uden pl.* (i to tilfælde) eller *især i sg.* (i to tilfælde). Ikke desto mindre oplyser DEN DANSKE NETORDBOG under betydningen 'kaffesort' følgende kollokationer: *afrikanske kaffer, colombianske kaffer, brasilianske kaffer, kaffepakke med 5 forskellige kaffer, økologisk kaffe, rå kaffe*, altså 4 ud af 6 kollokationer anføres i pluralis.

Endelig kan man også finde ord hvor fordelingen er den omvendte, altså at DEN DANSKE NETORDBOG er sparsom i sit udvalg, mens DEN DANSKE ORDBOG er fyldigere. Det gælder fx ved visse højfrekvente ord, fx grammatiske ord. Ved ordet *efter* bringer DEN DANSKE NETORDBOG således blot 2 kollokationer, mens DEN DANSKE ORDBOG har 45, og ved *i* er fordelingen 3 over for 74. Måske skyldes det at disse ord har fået en mere nødtørftig redaktionel behandling i DEN DANSKE NETORDBOG? Og for DEN DANSKE ORDBOG gælder det omvendt at de højfrekvente ord har flest kollokationsangivelser fordi det statistiske materiale her er mest fyldigt.

3. Citater og kildeangivelser

Gennemgående er der ros til DEN DANSKE ORDBOG for både udvalget og antallet af citater (eller eksempler som de kaldes af Bergenholtz/Vrang), endda i en sådan grad at anmelderne mener at det til dels kan kompensere for de efter deres mening skuffende få kollokationsangivelser. Vi takker for roserne; den interesserede læser kan læse mere om udvælgelse af citater i Lorentzen 2001.

Rosen gælder imidlertid ikke anvendelsen af kildeangivelser, tværtimod. Den er ifølge anmelderne en overflødig akademisk tradition som tager kostbar plads op og medvirker til at give ordbogen et støvet og lærd

præg.

Den kritik mener vi er forfejlet. Det er rigtigt at der har været en tradition for i videnskabelige ordbøger at anføre kilden til et citat, en tradition Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ikke kan nægte at være en del af med sine ordbogsudgivelser. Men selvom vi gerne vil vedkende os traditionen, er det os magtpåliggende at understrege at filologisk dokumentationsværdi allerhøjst har været et sekundært argument for at bruge eksplicitte kildeangivelser ved citaterne. Langt væsentligere for redaktionen har det været at vi har anset det for en endda særdeles nyttig og anvendelig oplysning for brugeren at få på stedet – hvad enten det drejer sig om læg eller lærd. Det er der flere grunde til.

Vi har med vilje bestræbt os på at udforme kildeangivelserne så de lader sig afkode på stedet uden at brugeren først skal konsultere kildelisten, som befinder sig sidst i bind 6. Det er nok kun de mest ivrige der gør sig den ulejlighed hvis de står med et af de andre bind i hånden. Målet har derfor været: Så kort og så klart som muligt. Det har bl.a. haft den konsekvens at vi undertiden har måttet give køb på den filologiske dokumentationsværdi som anmelderne mener skulle være begrundelsen. Ved samtlige aviscitater er der således ingen datoangivelse, og slår man efter i kildefortegnelsen, får man eksempelvis blot at vide: BerlT = Berlingske Tidende (avis). Den oplysning kan dårligt bruges hvis man med filologisk nidkærhed er ude efter at kontrollere den oprindelige tekst². Og det har som sagt heller ikke været den primære begrundelse.

Derimod har vi ønsket at være tro mod kildeteksten. Det betyder at vi som redaktionelt hovedprincip ikke har foretaget rettelser i de anvendte citater. I de tilfælde hvor det ikke har kunnet undgås, har vi tydeligt markeret det i citatet, enten med to prikker (hvis noget er udeladt), eller med skarpe parenteser (hvis vi har ændret eller tilføjet noget). Det har indimellem været et besværligt princip at administrere fordi man som redaktør dels som regel vil foretrække et citat uden brud, dels undertiden har været nødsaget til at forkaste et ellers velegnet citat pga. en uheldig stavfejl eller en syntaks som ville kræve flere brud i ordbogsteksten. I andre ordbøger vælger man i sådanne tilfælde at normalisere, rette, anonymisere og på anden måde rette til så man får et pænt og nydeligt eksempel. Gevinsten ved ikke at rette i kildeteksten er at citatet ofte opleves som mere frisk og autentisk. Citaternes friskhed er også det der uvilkårligt får brugeren til at stille spørgsmålet: Hvor kommer det fra? Hvis citatet fx er en hel lille historie, bliver man elementært nysgerrig efter at få at vide hvor den stammer fra. Og det er her kildeangivelser er værdifulde. De hjælper nemlig til at placere citatet i et større tekstligt univers og er på den måde med til at etablere den minimale kontekst som gør at eksemplet bevæger sig fra at være en løsreven sætning og til at

² Det betyder naturligvis ikke at oplysningen ikke findes. Den filologisk interesserede kan altid få den præcise bibliografiske oplysning til et bestemt citat ved personlig henvendelse til redaktionen.

kunne forstås som det det er: et miniudsnit af en autentisk tekst fra den verden vi selv lever i.

Tag følgende citat: ”Når De er så tilfreds med det spanske telefonvæsen, hvorfor rejser De så ikke hjem og taler i telefon i Deres eget land?” Eller dette: ”Der er ikke så mange, der kan lide David Bowie heller. Det er som man tager det, hver sin smag.” Læst i isolation, kommer man i tvivl om hvordan de skal opfattes. Avistekster? Den første et mavesurt læserbrevsindlæg, den anden måske fra en koncertanmeldelse? Under læsningen kan man ikke lade være med at prøve at placere citatet i en ramme der giver mening, og prøve at forstå det på den baggrund. Her tjener kildeangivelsen som en slags facitliste – hvad enten man bekræftes i sin antagelse (”Det var tydeligvis slut mellem hende og Bo. Bo havde valgt, – og han havde ikke valgt Kirsten” HendVerd89) eller overraskes. Måske er det overraskende for nogen at det første citat stammer fra Klaus Rifbjergs roman Rapsodi i blå, mens det andet er en udtalelse fra en ungdomsskoleelev givet i et mundtligt interview. Den lille ekstraoplysning om genre eller forfatternavn er ofte det der giver en oplevelse af at man *forstår* citatet, ikke blot som en sætning, men som det lille stykke kultur det er udtryk for.

Der er selvfølgelig også gange hvor forbindelsen mellem citat og kildeangivelse er intetsigende, men i de fleste tilfælde synes vi det fungerer rigtig godt, og med de mange resurser der er brugt på at etablere et bredt sammensat korpus, har redaktionen fundet det naturligt at videregive den tekstrigdom til brugeren.

Vi mener derfor tværtimod at kildeangivelserne kan være med til at give ordbogen en bredere appel. Det antydes i hvert fald af de tilbagemeldinger som vi har modtaget fra brugere der fortæller at de ligefrem kan forfalde til lystlæsning i ordbogen. Det kan selvfølgelig skyldes definitionernes smukke prosa eller en elegant udformet etymologisk oplysning, men sandsynligheden taler nok snarere for at årsagen skal søges i de mange og bredt sammensatte citater samt – tror vi – oplysningerne om hvor de stammer fra. Ikke mindst DEN DANSKE ORDBOGS næsten 100.000 citater med tilhørende kildeangivelser er for både folket og akademikerne.

Litteratur

Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004a: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes* 33, 149-178.

Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004b: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica* 11, 165-189.

DEN DANSKE NETORDBOG = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang med bidrag

af Lena Lund, Helle Grønberg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Mia Johnson: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind. <http://netordbogen.asb.dk> 2002-2005.

DEN DANSKE ORDBOG = Ebba Hjorth, Kjeld Kristensen (hovedredaktører): *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal 2003-2005.

Lorentzen, Henrik 2001: Jagten på det gode citat. Om vanskelighederne ved at finde egnede ordbogseksempler i et korpus. I: Martin Gellerstam et al. (eds.): *Nordiske studier i leksikografi 5. Rapport från Konferens om Lexikografi i Norden*, Göteborg 26.-29. maj 1999. Göteborg, 202-216.

Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004a: Kommentarer til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes* 33, 179-192.

Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004b: Kommentarer til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica* 11, 191-201.

NORDISK LEKSIKOGRAFISK ORDBOG = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson, Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget 1997.